

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Anny Sulzbach

De lange schaduw van de Holocaust

Een familiekroniek

Redactie

Jeroen van den Eijnde, Annemieke Kamoschinski,
René Kok, Janneke de Moei

uitgeverij
Verbum

NATIONAAL
MONUMENT
KAMP VUGHT

De lange schaduw van de Holocaust

Anny Sulzbach

De lange schaduw van de Holocaust

een familiekroniek

Redactie

Jeroen van den Eijnde
Annemieke Kamoschinski
René Kok
Janneke de Moei

Coverfoto: Familie Sulzbach, 1954

© 2023 Uitgeverij Verbum en Nationaal Monument Kamp Vught

Redactie Jeroen van den Eijnde, Janneke de Moei, Annemieke Kamoschinski, René Kok

Vormgeving en binnenwerk: Melissa Peen

ISBN 9789493028722

Meer informatie: verbum.nl en nmkampvught.nl

INHOUD

Voorwoord door Jeroen van den Eijnde.	9
Inleiding door Janneke de Moei	12

DEEL 1

EEN DUITSE JEUGD – ANNY SULZBACH.	18

Voorwoord	21
Geboorte.	22
De stad Speyer	22
Mijn ouders, mijn familie	24
De kennissenkring.	26
De eerste maanden van de Eerste Wereldoorlog	30
Mei 1915	30
Mijn moeder tijdens de oorlog.	32
Het einde van de oorlog.	33
Vredesverdrag van Versailles.	34
De schooltijd	35
De vakantie.	41
Realgymnasium Mannheim	46
1933: Hitler – Eindexamen 1934.	49
Internaat Engeland	57

Verloving en huwelijk	65
Geboorte van onze dochter	70
Oorlog en nazi-invasie van Nederland	73
Deportatie: Joodse Schouwburg	79
Concentratiekamp Vught.	81
Doorgangskamp Westerbork	86
Concentratiekamp Bergen-Belsen.	92
Brits interneringskamp	105
United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)	107
Terugkeer	109

DEEL 2

TERUG MAAR NIET THUIS – ANNY SULZBACH 112

Inleiding	115
Terug 1	119
Terug 2	121
Terug 3	123
Terug 4	125
Terug 5	127
Terug 6	130
Terug 7	131
Terug 8	134
Terug 9	136
Verdriet 1	137
Verdriet 2	138
Verdwenen kinderen	139
Familie 1	141
Happy	143

Familie 2.	144
Familie 3.	146
Familie 4.	148
St. Moritz	149
Notaris 1.	151
Notaris 2.	152
Holbeinstraat 1	153
Holbeinstraat 2	155
Holbeinstraat 3	158
J. van Eykstraat	161
Parijs	163
Genève	165
Holbeinstraat 4	167
Verloofd	169
Huwelijk.	171
Buenos Aires	174
Berlijn	176
Claude	178
Kennedy	180
Mimi	182
Maanland	184
Infarct.	186
Nawoord.	188

DEEL 3

EVERLYN EN MYRIAM	190

Verantwoording.	212
Dankwoord.	213

Gedepoteerde Joden op het station in Vught, 23 mei 1943. © NMKV

VOORWOORD

Rond de Dodenherdenking van 4 mei 2021 kwam ik voor het eerst in contact met Evelyn Askolovitch-Sulzbach. Enkele maanden daarvoor, op een vrijdagavond in maart, ontving ik een mailtje dat een hectische week in gang zette. Een verzamelaar had gezien dat op een veilingsite drie fotootjes werden aangeboden die te maken hadden met kamp Vught en de oorlog. Misschien iets voor ons? Na twee muisklikken stond ik op het perron van Vught. Tussen de mensen die wachtten op vertrek van hun trein. Het waren Joden die, naar later bleek, op een lentedag in mei 1943 gefotografeerd werden door een nabij gelegerde Duitse soldaat. Vijf dagen nadat hun beweging verstilde op een fotorolletje, waren ze vrijwel allemaal vermoord in de gaskamers van Sobibor. De foto's kwamen in een gedenkalbum terecht tussen kiekjes van grappende en bier drinkende soldaten. Met de aankoop van de foto's haalden we het NOS-journaal en de landelijke kranten.

Op 4 mei was ook een uitzending van Omroep Brabant, waarin ik onder meer terugkwam op de foto's, staande op exact dezelfde plek bij het station van Vught waar indertijd de Duitse soldaat had gestaan.

In Parijs tikte Evelyn Askolovitch-Sulzbach na het zien van deze uitzending een kritisch commentaar, want waarom kwam zo beperkt in deze uitzending naar voren dat het hier om Joden ging? Ik stuurde haar een reactie. En we raakten in gesprek. Zelf had Evelyn, als vijfjarig meisje samen met haar moeder ook in Vught op dat perron gestaan. Op 6 juni 1943. Enkele weken na het mo-

ment waarop de fotootjes waren gemaakt. Evelyn moest aan de hand van haar moeder Anny mee met wat later bekend en berucht zou worden als de Kindertransporten uit kamp Vught. In totaal 1296 Joodse kinderen moesten, meestal slechts begeleid door een van beide ouders, abrupt het kamp verlaten. Ook hen wachtte een gruwelijk einde. Na een korte tussenstop in Westerbork, werden de meesten op 11 juni vermoord in vernietigingskamp Sobibor. Slechts enkelen ontkwamen aan dit lot. Onder wie Evelyn en haar moeder.

In 2022 was Evelyn aanwezig bij de jaarlijkse herdenking van de Kindertransporten in Nationaal Monument Kamp Vught. Zij moest daarvoor grote angst overwinnen om terug te keren naar de plek waar zij voor het eerst achter prikkeldraad belandde. Ook sprak zij de aanwezigen toe: ‘En toen, denk ik, heb ik de deur in mijn hoofd dicht gedaan, om me te beschermen, om niets meer te weten en te herinneren.’

Op dat moment, terwijl Evelyn worstelde met haar traumatische verleden, werd het idee geboren voor dit boek. Want wij kunnen weten en moeten blijven herinneren.

Anny Sulzbach heeft in haar lange leven op twee momenten haar verhaal verteld en gepubliceerd. Een daarvan, *Een Duitse jeugd*, was zelfs niet eens in het Nederlands verschenen.

Wie deze levendige en toegankelijk geschreven verhalen en brieven leest, krijgt gevoel en beeld bij hetgeen de Joden in Duitsland, in Nederland, in heel Europa overkwam voorafgaand aan en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Een mensonterende ideologie slokte landen op en verpulverde mensen. Er werd een aanslag gepleegd op alles wat de meesten van ons gelukkig vandaag de dag nog zo dierbaar en waardevol is: democratie, vrijheid, medemenselijkheid.

Wie over de ervaringen van Anny en Evelyn leest, beseft hoe deze een traumatische wond hebben geslagen die generaties later nog niet is geheeld. En dat we niet te gemakkelijk moeten denken over de vraag, of zoiets opnieuw zou kunnen gebeuren.

Het is en blijft belangrijk om kennis te hebben en te houden over wat er is gebeurd in straten, parken, pleinen en bossen waar wij nu dagelijks onachtzaam passeren. En over hoe dit heeft kunnen gebeuren. Juist in tijden van afnemende kennis en toenemend antisemitisme kunnen verhalen een brug slaan. Kan besef groeien en bewustzijn. Daarom ook hebben we Evelyn geïnterviewd en laten vertellen over wat het voor haar heeft betekend. En heeft dochter Myriam haar reflectie opgetekend en toegevoegd.

Daarom houden we in Nederland plekken als voormalig kamp Vught in stand.

Omdat de lange schaduw van de Holocaust tot in het heden reikt en ons doet beseffen hoe alles van waarde ook weerloos is. Nee, zou kunnen zijn. Als wij niet weerbaar worden en blijven.

Graag bedank ik allen die met zoveel enthousiasme zich hebben ingezet om dit idee ook werkelijkheid te laten worden. Hun namen zijn genoemd in de verantwoording bij deze uitgave. Evelyn Askolovitch-Sulzbach wil ik bedanken voor haar vertrouwen. En haar inzet om dit verhaal te blijven vertellen. Houd moed.

Jeroen van den Eijnde
Directeur Nationaal Monument Kamp Vught
Maart 2023

INLEIDING

‘Tot ons groot leedwezen moeten wij u op de hoogte stellen van een verschrikkelijk ongeluk, dat ons getroffen heeft. Op hoog bevel van elders moeten alle kinderen van 0 tot ca. 16 jaar het Kamp verlaten om, zoals men ons meedeelde, in een speciaal Kinderkamp te worden ondergebracht.’

Het zijn de eerste woorden van de proclamatie waarmee de kampleiding van het Joodse ‘doorgangskamp’ Vught op 5 juni 1943 de kampbewoners op de hoogte stelt dat de kinderen weg moeten. De volgende dagen, 6 en 7 juni, vertrekken twee treinen uit Vught met in totaal 1296 kinderen, de meesten samen met hun moeders naar Westerbork en de volgende dag verder naar het oosten.

‘Wij waren daarbij,’ vertelt Anny Sulzbach jaren later. Zij vertrekt samen met haar dochttertje Evelyn met het eerste transport, zonder haar man die vanuit Vught aan de Moerdijk tewerk is gesteld. Evelyn is een van de 22 kinderen van het Kindertransport die de oorlog overleefd hebben.

Bij de voorbereidingen van het boek Joodse kinderen in het kamp Vught spreek ik Rietje Springer. Zij moet als zestienjarige de moeders en jonge kinderen helpen bij het vertrek uit het kamp: ‘En de kinderen, kan je daar iets over vertellen?’ Zij antwoordt niet, kijkt weg en ik zie aan haar dat zij weer ziet wat zij toen heeft gezien. Zij schudt langzaam haar hoofd en zegt ‘daar kan ik

niets over zeggen.’ Zij heeft er geen woorden voor. Toen ik haar bedankte, zei ze: ‘Niet graag gedaan.’

Nationaal Monument Kamp Vught herdenkt ieder jaar bij het Kindermonument deze kinderen. Zij gingen niet naar het beloofde kinderkamp maar naar vernietigingskamp Sobibor, waar zij op 11 juni 1943, de dag van aankomst worden vermoord. Ieder jaar noemen kinderen hun namen.

Met deze uitgave wil Nationaal Monument Kamp Vught herdenken dat tachtig jaar geleden deze wrede gebeurtenis plaatsvond. Tachtig jaar geleden. Dat kan lang geleden lijken voor mensen die niet door de oorlog getroffen zijn. Maar voor mensen die het meemaakten, blijft deze gebeurtenis hun hele leven dichtbij en werkt ze door in het leven van hun kinderen.

De oorlog heeft mensen beschadigd, er is veel leed, gemis en verdriet, vaak onzichtbaar voor de omgeving. Dit geldt nog meer voor Joden. In de oorlogsjaren krijgen zij te maken met steeds nieuwe en verdergaande anti-Joodse maatregelen en worden ze overspoeld door onzekerheid, dreiging en vernedering. Zij die de oorlog in de kampen overleven, worden bij terugkeer geconfronteerd met de dood van familieleden en vrienden. Zij moeten hun leven opnieuw opbouwen, te beginnen met niets.

Na de oorlog zien veel mensen dit leed van de Joden niet, of willen zij het niet zien. Men weet niet beter dan erover te zwijgen. Het begrip traumatische ervaring is onbekend.

Ook is de heersende opvatting dat jonge kinderen geen nadelige gevolgen van de oorlog kunnen hebben, daar zouden ze te klein voor zijn en ‘kinderen vergeten snel’. Ook wordt er gezegd dat kinderen sterk zijn en zich makkelijk aanpassen. Pas later groeit het inzicht dat dit niet zo is.

Al begrijpen jonge kinderen niet precies wat er gebeurt, dreiging en onveiligheid kunnen ongefilterd binnenkomen, ‘Ik voelde me daar heel alleen, en heel paniekerig,’ vertelt Koos Valk jaren later over kamp Vught.

Kinderen leren van hun ouders hoe te leven. Kinderen zijn gevoelig voor de stemming en emoties van hun ouders en als zij trau-

matiserende oorlogservaringen hebben, worden deze ongewild en meestal zonder woorden aan de volgende generatie doorgegeven. Welke invloed dit op kinderen heeft en hoe kinderen hiermee omgaan, is heel verschillend. Judith van Geens vertelt: ‘Er moest altijd op mij gelet worden. Ik mocht nooit alleen op straat spelen. Ik ben eigenlijk in een gouden kooitje opgevoed. Mijn broer kreeg een fiets, maar ik mocht niet fietsen.’ Judith en haar broer zijn beiden na de oorlog geboren. Met Judith wordt heel voorzichtig omgegaan; zij draagt de naam van het zusje dat samen met haar moeder gedeporteerd werd naar Sobibor. Haar naam staat op het Kindermonument.

Over de verwoestende oorlog van nazi-Duitsland tegen de Joden en de gevolgen daarvan, ook in levens van kinderen die na de oorlog geboren zijn, ook daarover gaat dit boek. Anny Sulzbach schrijft in 2001: ‘Het was ook niet te voorzien dat het oorlogsverleden nog zou doorwerken op kinderen die pas na de oorlog zijn geboren.’

Dit herinneringsboek *De lange schaduw van de Holocaust* is het verhaal van drie generaties, samengesteld uit twee boeken van Anny Sulzbach. Daarnaast is een interview van Annemieke Kamoschinski opgenomen met dochter Evelyn, zij woont in Parijs. Ook de dochter van Evelyn, Myriam uit Israël heeft een bijdrage geleverd. Anny's zoon Jules, woonachtig in Canada, zag van een interview af.

Bijna vijftig jaar na de oorlog, in 1993, schrijft Anny Sulzbach in het Frans haar levensgeschiedenis voor haar kinderen en kleinkinderen. In haar geboorteplaats Speyer wordt het vertaald in het Duits en uitgegeven onder de titel *Eine deutsche Jugend. Speyer – Bergen-Belsen. Lebensgeschichte von Anny Sulzbach*. Het boek is een uitgebreid en levendig verslag van haar leven, vanaf haar geboorte in 1914 tot 1946, een familiegeschiedenis tijdens zeer onrustige perioden in Duitsland en Nederland. Anny verbindt gebeurtenissen uit haar leven steeds met de politieke situaties. Deze hebben grote invloed op het dagelijks leven in Speyer, waar later het leven voor Joodse inwoners onmogelijk wordt.

Als Hitler in 1933 rijkskanselier wordt, vertrekken veel Joden uit Duitsland naar Nederland, en wie kan, gaat verder naar de Verenigde Staten of Zuid-Amerika. Familie van Anny, ook haar oudere zus Else, woont in Amsterdam. Hier leert zij haar toekomstige man kennen, Jacob Sulzbach, met wie zij in 1936 trouwt. Hun vertrouwen en hoop in Nederland veilig te zijn wordt de bodem ingeslagen. Vluchten kunnen zij niet meer. Er is voor hen geen ontkomen aan. Ook Anny en Jacob en hun dochtertje Evelyn worden opgepakt en gedeporteerd.

Anny beschrijft helder en nauwgezet de verschrikkingen van Vught, het vertrek naar Westerbork, het dramatische voorstel van de Duitsers aan haar man, de honger in Bergen-Belsen en de reis naar Biberach. Daar worden zij, Anny, Jacob en Evelyn, uiteindelijk bevrijd.

Anny's leven staat voortdurend onder druk, maar keer op keer probeert zij er iets van te maken. Het is indrukwekkend hoeveel kracht zij laat zien om er niet onderdoor te gaan. Daarbij wordt zij in de kampen steeds weer gesteund door vriendschappen met andere vrouwen.

In 2001 schrijft Anny Sulzbach *Terug maar niet thuis*. Het boek beslaat de periode van 1946 tot 1971. Zij kiest ervoor het in briefvorm te schrijven. Anny stelt zich in de inleiding de vraag of het niet beter was geweest als ouders met hun kinderen over de oorlog hadden gepraat in plaats van te zwijgen. En of zij als overlevenden niet meer voorlichting moeten geven over de Shoah die nu soms zelfs ontkend wordt. Zij vreest de invloed van neonazi's.

De brieven gaan over hoe Jacob, Anny en Evelyn in Nederland in januari 1946 worden ontvangen. Over hun woningproblemen en verhuizingen, het stateeloos zijn, de wens te emigreren, de bejegening: 'Zo, bent u terug gekomen?' Anny schrijft over grote onzekerheid vanwege hun situatie en je weerloos en kwetsbaar voelen. Maar ook gaan de brieven over alledaagse dingen, vakanties en vrienden. In latere brieven lijkt ook meer ruimte voor wereldgebeurtenissen, zoals de moord op Kennedy en de landing op de maan.

Interview met Evelyn Askolovitch-Sulzbach, dochter van Anny, van Annemieke Kamoschinski

Plotseling gescheiden worden van je ouders, in een onveilige omgeving worden gezet tussen tientallen onbekende kinderen, wat moet je dan als kleuter? ‘De luiken dichtdoen’, is het antwoord van Evelyn later. Zij heeft weinig herinneringen aan kamp Vught. Ze vertelt over haar ouders, haar hechte band met haar vader over wie zij sinds de oorlog bezorgd is. Ook over haar eigen leven, waarin soms onverwacht aan de luiken getrokken wordt. Evelyn ziet het als haar taak op scholen en elders voorlichting te geven over de Shoah en haar ervaringen te vertellen. Dit deed zij ook tijdens de herdenking van de Kindertransporten in 2022 toen zij voor het eerst terug was in Vught.

Bijdrage van Myriam Ohayon-Askolovich, dochter van Evelyn

Zij schrijft over niet-praten over de oorlog en niet-kijken naar films over de Holocaust. Over hoe zij bij stukjes en beetje leert over vervolging en concentratiekampen en voelt dat het met haar te maken heeft. Myriam beseft dat voor haar als kind en kleinkind van gedeporteerde Joden de Shoah een deel van haar leven is.

Bijdrage van Jules Sulzbach, zoon van Anny

Na de oorlog wordt in 1950 nog een zoon, Jules, geboren. Hij schrijft ons: ‘Als naoorlogse zoon en broer van *survivors*, kan ik zeggen dat ik herdenken erg belangrijk vind. De slogan van kamp Vught: ‘Herdenken is nadenken’ vind ik mooi. We moeten de jongeren blijven vertellen over de gruwelen van de oorlog en de gevolgen van de Shoah. Voor mij blijft de generatie van mijn ouders bijzonder – al was het niet altijd eenvoudig om als naoorlogse ‘buitenstaander’ op te groeien in een gezin van *survivors*. De overlevenden, dan wel de woorden die zij hebben nagelaten, hebben een boodschap waar wij niet aan kunnen tippen. Dat mogen we nooit vergeten.

In 1998 werd ik gebeld door Hans de Vries van het NIOD. Hij vertelde dat daar iemand was langsgesproken die met het Kindertransport uit Vught was gedeporteerd en dit had vastgelegd.

Hij noemde haar een zeer betrouwbare getuige en ik mocht contact met haar opnemen. Het is een fijne en waardevolle samenwerking geworden. Anny is voor mij belangrijk geweest bij het schrijven van het boek *Joodse kinderen in het kamp Vught*. Het is heel mooi dat de boeken die zij schreef voor haar kinderen en kleinkinderen nu in deze bundel, een document, op initiatief van Nationaal Monument Kamp Vught wordt uitgegeven.

Janneke de Moei
Maart 2023

Anny Sulzbach

De lange schaduw van de Holocaust

Een familiekroniek

Hoeveel ellende kan een mens verdragen? Wat doet dit met je? Vragen die zich opdringen bij het lezen van de (oorlogs-) herinneringen van Anny Sulzbach en haar dochter Evelyn.

Op 6 juni 1943 staan zij op het perron van station Vught, te midden van honderden andere kinderen en hun ouders. De volgende dag eenzelfde tafereel. Het is het begin van een tocht die voor de meeste wachtenden zal eindigen in de gaskamers van Sobibor. Een gebeurtenis die later zal worden omschreven als de 'Kindertransporten' uit kamp Vught.

Anny, haar man Jacob en Evelyn overleven. Zij publiceert twee boeken over haar jeugd in Duitsland, het opkomende nazisme, haar oorlogservaringen en de naoorlogse tijd. Helder en nauwgezet beschrijft zij de gevangenschap in Vught, het vertrek naar Westerbork, de honger in Bergen-Belsen en de reis naar de bevrijding in Biberach. Wie de levendige en toegankelijk geschreven verhalen en brieven leest, krijgt gevoel en beeld bij de oorlog van nazi-Duitsland tegen de Joden. En van de gevolgen, ook in levens van kinderen die na de oorlog geboren zijn.

Veel mensen zien in de wederopbouwjaren het leed van de Joden niet, of willen het niet zien. Men weet niet beter dan erover te zwijgen. Het begrip traumatische ervaring is nog onbekend. Een interview met dochter Evelyn en een bijdrage van kleindochter Myriam maken duidelijk hoe deze ervaringen een schaduw werpen waaraan niet makkelijk te ontsnappen valt. Juist in tijden van afnemende kennis en toenemend antisemitisme kunnen verhalen als deze een brug slaan naar besef en bewustzijn.

Wie over de ervaringen van Anny en Evelyn leest, realiseert zich hoe deze een diepe wond hebben geslagen die generaties later nog niet is geneest. En dat we niet te gemakkelijk moeten denken over de vraag of zoiets opnieuw zou kunnen gebeuren.

ISBN 978-94-93028-72-2

9 789493 028722

